

ЕВОЛЮЦІЯ ОКРЕМИХ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті представлено тлумачення таких понять як освіта і університет, представлених у словниках, енциклопедіях та глосаріях, окремих нормативно-правових документах тощо, на основі чого подано авторське розуміння сутності поняття університетської освіти кінця 70-х – початку 90-х років ХХ століття, кінця ХХ століття, початку ХХІ століття. Наголошено, що тлумачення базових понять змінюється, корелюючись з суспільно-політичними, економічними, освітніми змінами і враховує досягнення науки, техніки, технологій, відтворює і відображає інтелектуальний ресурс нації і країни.

Ключові слова: освіта, університет, університетська освіта.

Постановка проблеми. Досліджуючи питання розвитку університетської освіти періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття маємо проаналізувати не лише розвиток мережі навчальних закладів, зміни у навчальних планах, програмах, методичному забезпеченні, кількісні та якісні зміни викладацького складу й студентського контингенту, а й тлумачення основних сутнісних понять, які є невіддільними складовими університетської освіти, що дасть нам змогу максимально об'єктивно проаналізувати аспекти розвитку університетської освіти з точки зору векторності її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У попередніх наукових розвідках ми проаналізували сутність понять «тенденція» і «тенденційність» щодо розвитку університетської освіти. Закцентуємо увагу на тлумаченні таких понять як «освіта», «університет», «університетська освіта», що є **метою** нашої розвідки. Саме розуміння сутності понять підтвердить (або спростує доцільність здійснення досліджень тенденційності в розвитку університетської освіти). Тому завдання статті визначаємо такі: з'ясування тлумачення понять «освіта», «університет», «університетська освіта»; адаптування сутності понять для досліджень розвитку та змін у сфері вищої (університетської) освіти.

Наша розвідка представлятиме аналіз тлумачення вищезазначених понять, представлених у словниках, енциклопедіях та глосаріях, окремих нормативно-правових документах тощо. Відповідно, використовуватиме теоретичні методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми наведемо визначення понять «освіта» і «університет», представлені у хронологічному порядку і представимо розуміння сутності університетської освіти у відповідні роки.

Словник української мови (11 томів, 70-і рр. ХХ ст.) тлумачить поняття освіта таким чином: 1. Сукупність знань, здобутих у процесі навчання (Ні, книжкова освіта ще не дає життєвої освіти / Іван Франко, VII, 1951, 257); // Рівень, ступінь знань, здобутих у процесі навчання; освіченість (З деяких причин я не міг скінчити середньої школи, хоч, маючи замір дістатись на університет, систематично доповнив свою освіту / Михайло Коцюбинський, III, 1956, 233); 2. Піднесення рівня знань; навчання (Коли знов знялась розмова про освіту жінок, Некір весь стрепенувся і навіть устав / Михайло Коцюбинський, II, 1955, 140); // Процес засвоєння знань (Як трошки обживуся, обов'язково візьмуся до заочної освіти / Юрій Яновський, II, 1954, 150). 3. Загальний рівень знань (у суспільстві, державі і т. ін.); // Система навчально-виховних заходів; // Система закладів і установ, через які здійснюються ці заходи (Крім секретарства, я завідував відділом мистецтва, брав участь в роботі організаційного комітету працівників освіти / Олександр Довженко, I, 1958, 18). 4. рідко. Письменність, грамотність (Він в школу зирнув, відки, кажуть, біжить між темних освіта й наука / Іван Франко, XIII, 1954, 125) [10, с. 755].

Університет представлено у таких розуміннях: 1. Вищий навчальний заклад, наукова установа з різними гуманітарними та природничо-математичними факультетами (До

нашого писаря приїде брат його жінки, студент університету / Нечуй-Левицький, III, 1956, 43); // Будинок, у якому міститься цей заклад. З будинків найбільше подобались мені університет і академія (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 351); // перен. Про те, що дає досвід, знання поза навчальним закладом (Вісімнадцять років, перебути Тобілевичем в Єлисаветграді, – це період невпинного творчого і ідейного зростання майбутнього драматурга, – своєрідні його університети / Мистецтво, 5, 1955, 31); 2. Назва навчальної установи для підвищення загальноосвітніх, спеціальних та політичних знань (В областях республіки [УРСР] є сотні університетів сільськогосподарських знань, художнього виховання, здоров'я та інші / Знання та праця, 6, 1967, 13); Вечірній університет марксизму-ленінізму [11, с. 450].

Радянський енциклопедичний словник (1979) представляє освіту як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок; необхідну умову підготовки людини до життя і праці. Основним шляхом отримання освіти визначено навчання в навчальних закладах, де воно тісно пов'язане з вихованням. Велике значення в освіті (відповідно до словника) мають також самоосвіта, культурно-просвітницькі установи, участь у громадсько-трудовій діяльності. Рівень загальної та спеціальної (професійної) освіти обумовлений вимогами виробництва, суспільного ставлення, станом науки, техніки та культури [12, с. 920]. Університет (від лат. *universitas* – сукупність) тлумачать як вищий навчально-науковий заклад, у якому вивчається сукупність дисциплін, які складають основи наукових знань. Готує фахівців з різних галузей народного господарства, науки і культури, а також веде науково-дослідницьку роботу [12, с. 1394]. Також словник надає таку статистичну інформацію: у 1978 році в СРСР діяло 66 університетів.

Філософський енциклопедичний словник (1989) не дає тлумачення понять «освіта» і «університет», аналогічно до малого філософського словника.

Словник іншомовних слів (1989) тлумачить тільки поняття університет [нім. *Universität* < лат. *Universitat (universitatis)* – сукупність, спільність] як вищий навчально-науковий заклад, який об'єднує у своєму складі декілька факультетів, на яких представлено сукупність дисциплін, що складають основи наукового знання [9, с. 526 – 527].

Тлумачний словник російської мови, укладений С. І. Ожеговим та Н. Ю. Шведовою (видання 1992, перевидання 1997 року) надає таке тлумачення (переклад авторський): 1) освіта – 1. Отримання систематизованих знань та навичок, навчання, просвітництво. 2. Сукупність знань, отриманих в результаті навчання [8, с. 436]; 2) університет – 1. Вищий навчальний заклад і одночасно наукова установа з різноманітними природничо-математичними та гуманітарними відділеннями (факультетами). 2. Назва навчального закладу з підвищення науково-політичних знань, освіти у будь-якій області. 3. Про джерело накопичених знань, значного досвіду [8, с. 834].

Таким чином, університет у період кінця 70-х – початку 90-х рр. ХХ століття являє собою вищий багатопрофільний навчально-науковий заклад, основним завданням якого є підвищення рівня освіти, а університетська освіта (з акцентуванням уваги на тлумаченні поняття «університет», таким чином, є вищим рівнем наданої / представленої освіти, яка не обмежується природничо-математичним та/чи гуманітарним профілем, а й включає політичні, культурні, суспільні, громадські активи, які невіддільні від тогочасних (суголосних часу) наукових досліджень та трудової (господарської, виробничої) діяльності.

Після проголошення незалежності України та прийняття нового освітнього законодавства змінилися і тлумачення відповідних понять. Законом України «Про освіту» (1991, 1996 зі змінами і доповненнями) дається визначення освіти як основи інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого

суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами [4].

Український педагогічний словник С. У. Гончаренка (1997) надає такі тлумачення задекларованих понять. Освіту тлумачимо як духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, які є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини. При цьому головним є не обсяг знань, а поєднання останніх з особистісними якостями, вміння самостійно розпоряджатися своїми знаннями. ... В освіті завжди є як формальний аспект, тобто духовна діяльність або духовна здатність, яка розглядається поза залежністю від відповідного нинішньому часу матеріалу, так і матеріальний, тобто зміст освіти [1, с. 241]. Університет тлумачиться як багатопрофільний вищий навчальний заклад, де готують висококваліфіковані кадри з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних і гуманітарних наук.

В університетах створено розгалужену систему науково-дослідних інститутів, проблемних та галузевих лабораторій, наукових шкіл і семінарів, обчислювальних центрів і студентських наукових товариств [1, с. 339]. Уважаємо за потрібне надати тлумачення поняття «народні університети» – це громадські навчальні організації, що сприяють самоосвіті, культурному розвитку й підвищенню професійного рівня громадян ... Наприкінці 50-х років ХХ століття народні університети (народні університети культури) почали формуватися як форма підвищення загальнокультурного рівня народу, пропаганди досягнень науки, техніки, мистецтва й літератури [1, с. 226].

Таким чином, можемо стверджувати, що на кінець ХХ століття під університетською освітою розуміємо не лише знанневий та вмінневий компоненти, які надається в багатопрофільному вищому навчальному закладі, а формування особистості з моральними та духовними цінностями, спроможною займатися науковими дослідженнями та підвищувати власний загальнокультурний рівень.

Глобалізація та інтеграційні процеси на початку ХХІ століття спричинили необхідність оновлення нормативно-правових основ освітньої діяльності. Університети стають основним вищим навчальним закладом і в Україні. Зауважимо, що після 1992 року починається активний процес переструктурування інститутів (переважно, навчальних) в галузеві університети різного профілю (педагогічні, медичні, економічні, лінгвістичні, технічні тощо). 1996 року цей процес досяг свого апогею, у кожній області країни діяло декілька університетів.

Національна доктрина розвитку освіти (2002) визначає освіту як основу розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства; є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [6].

Закон України «Про вищу освіту» (2002) тлумачить університет як багатопрофільний вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність [2, ст. 25]. У 2014 році з прийняттям оновленого Закону України «Про вищу освіту» університет є багатогалузевим (класичним, технічним)

або галузевим (профільним, технологічним, педагогічним, фізичного виховання і спорту, гуманітарним, богословським / теологічним, медичним, економічним, юридичним, фармацевтичним, аграрним, мистецьким, культурологічним тощо) вищим навчальним закладом, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [3, ст. 28].

Енциклопедія освіти (2008) дає статтю про освіту за авторства С. У. Гончаренка, де освіта представлена як процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості. Освіта має цілісну, поліфункціональну та полісмыслову структуру та виконує такі функції: людинотворчу – забезпечення певного рівня знань, грамотності; стану емоційно-вольової сфери, поведінкових орієнтацій, готовності до виконання різних соціальних ролей, видів діяльності тощо; технологічну – забезпечення «бази життя»; формування навичок і вмінь трудової, громадської, господарської, професійної діяльності; розвиток комунікативності в різних видах діяльності тощо; гуманістичну – виховання людей в дусі миру, високої моральності, культури, розуміння пріоритетів загальнолюдських цінностей (життя, праці, самої людини, природи тощо). Поняття «освіта» розглядають як процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого, об'єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо; спеціальну сферу соціального життя, унікальну систему, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини; сутісну характеристику етносу, суспільства, людської цивілізації, способів їх самозбереження і розвитку. Стаття обґрунтовує також тлумачення поняття освіти 1) як процес, цілісну єдність навчання, виховання, розвитку, саморозвитку особистості; збереження культурних норм з орієнтацією на майбутній стан культури; створення умов для повноцінної реалізації внутрішнього потенціалу індивіда і його становлення як інтегрованого члена суспільства, виконуючи функцію наступності поколінь; 2) соціокультурний інститут, який сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства з допомогою спеціально організованої цілеспрямованої соціалізації та інкультурації окремих індивідів, виражений у системі, що включає освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, як забезпечують їх функціонування і розвиток; 3) як найбільш загальне педагогічне поняття, яке означає одночасно і соціальне явище, і педагогічний процес [5, с. 614 – 615].

Університет подано як найдавніший і головний тип ВНЗ з великою кількістю відділень (факультетів), діяльність якого спрямована на розвиток освіти, науки, культури у спосіб здійснення фундаментальних наукових досліджень та організації навчання за всіма рівнями вищої професійної, післядипломної і другої (додаткової) освіти з широкого спектру природничо-наукових, гуманітарних та інших галузей науки, техніки і культури; провідний центр розвитку освіти, який має право надавати наукові ступені і покликаний сприяти поширенню наукових знань та здійсненню культурно-просвітницької діяльності серед населення [5, с. 940 – 941].

Прийняття міжнародної та національної рамок кваліфікацій зумовили таке тлумачення понять, яке відображає загальноєвропейське розуміння термінів. Національний освітній глосарій: вища освіта (2011) на основі узагальнення міжнародних, європейських, українських понять та термінів представляє науковій спільноті оновлений поняттєво-термінологічний апарат (138 ключових позицій). Освіта (Education) за концепцією Міжнародної стандартної класифікації освіти – будь-яка цілеспрямована й організована діяльність для задоволення навчальних потреб (потреб у навченості), яку в

деяких країнах називають окультуренням або підготовкою; організована й послідовна комунікація (взаємодія між певною кількістю осіб, що пов'язана з передаванням інформації) заради навченості [7, с. 44]. Представлено також визначення формальної освіти, неформальної освіти, інформальної освіти, продовжена освіта (освіти дорослих), що розширює та доповнює тлумачення освіти як базового поняття.

Університет визначається як основний тип закладу вищої освіти / вищого навчального закладу, що найбільш повно виражає й реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти; провідний інтелектуальний осередок суспільства, який на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність, є головним чинником суспільного прогресу; здійснює підготовку фахівців на всіх рівнях та за широким спектром галузей освіти і навчання на основі накопиченого потужного дослідницько-інноваційного кадрового, інформаційного, матеріально-технічного потенціалу [7, с. 64].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Університетську освіту на початку XXI століття розуміємо як цілісну, поліфункціональну та полісмыслову структуру, що передбачає її здійснення в основному типі закладу вищої освіти – університеті, який є провідним інтелектуальним осередком суспільства і на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність; реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти, зокрема людинотворчу, технологічну, гуманістичну. Більш детально еволюцію тлумачення університетської освіти буде представлено у наших подальших дослідженнях.

У кожен епоху тлумачення базових понять змінюється, корелюючись з суспільно-політичними, економічними, освітніми змінами і враховує досягнення науки, техніки, технологій, відтворює і відображає інтелектуальний ресурс нації і країни. Перспективами подальших досліджень вбачаємо обґрунтування і представлення основних аспектів розвитку університетської освіти у другій половині XX – на початку XXI століття.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 366 с.
2. Про вищу освіту : Закон України № 2984-III від 17 січня 2002 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
3. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01 липня 2014 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Про освіту : Закон України № 1060-XII від 23 травня 1991 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
5. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена Указом Президента України № 347/2002 від 17 квітня 2002 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
7. Національний освітній глосарій : вища освіта / авт. -уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болубаш, А. А. Гармаш й ін. ; за ред. Д. В. Табачника, В. Г. Кременя. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.
8. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений (Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – [4-е изд., доп.]. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.
9. Словарь иностранных слов. – [18-е изд., стер.]. – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.
10. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) : в 11 т. – 1974. – Т. 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/osvita>
11. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) в 11 т. – Том 10, 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/universitytet>
12. Советский энциклопедический словарь. – М. : Изд-во Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.
13. Философский энциклопедический словарь. – [2-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Одержано редакцією 20.11.2014.
Прийнято до публікації 27.11.2014.

Аннотация. Н. О. Терентьева. **Эволюция отдельных базовых понятий университетского образования (вторая половина XX – начало XXI века).** В статье представлены толкования таких понятий как образование и университет, поданных в словарях, энциклопедиях, глоссариях, некоторых нормативно-правовых документах и т. п., на основании чего подано авторское понимание сути университетского образования конца 70-х – начала 90-х годов XX столетия, конца XX столетия, начала XXI столетия. Отмечено, что толкование базовых понятий изменяется, коррелируя с общественно-политическими, экономическими, образовательными изменениями и учитывает достижения науки, техники, технологий; воспроизводит и отображает интеллектуальный ресурс нации и страны.

Ключевые слова: образование, университет, университетское образование.

Summary. Natalia Terentieva. **Evolution of some basic concepts of university education (second half of XX – beginning of XXI century).** This paper presents the interpretations of concepts such as education and university represented in dictionaries, encyclopedias and glossaries, some legal documents, etc., on the basis of which the author presents the concept of understanding the nature of university education late 70's – early 90-ies of XX century, the end twentieth century and early twenty-first century. It is emphasized that the interpretation of basic concepts change, correlating of socio-political, economic, educational and amendments into account advances in science, engineering, technology, reproduces and displays the intellectual life of the nation and the country. University education at this stage we understand as a whole, and polimeaning multifunctional structure that provides for its implementation mainly type of institution of higher education – the University, a leading intellectual center of society and the principles of autonomy, academic freedom provides education, research, innovation; implements the mission, vision, goals, objectives and functions of higher education, particularly human made, technological and humanistic. Interpretation of basic essential concepts that are inseparable components of university education is within objectively analyzing aspects of university education in terms of its development.

Keywords: education, university, university education.